

Ірина Коваль-Фучило

ДО ЮВІЛЕЮ ПРОФЕСОРА ЄЖИ БАРТМІНСЬКОГО

Цього року святкує своє 80-ліття видатний польський учений, лінгвіст зі світовим ім'ям, фольклорист, діалектолог, громадський діяч, професор Університету Марії Кюрі-Склодовської (UMCS) в м. Люблін, професор Інституту славістики Польської академії наук Єжи Бартмінський. За свою тривалу 60-літню наукову діяльність дослідник написав кілька сотень студій, підготував чимало молодих науковців, став за-

сновником і ідейним куратором люблінської етнолінгвістичної школи. Основні сфери зацікавлень ученого – проблеми текстології, семантика, аксіологічне словникарство, жанри польського фольклору, мовознавчі категорії, етнолінгвістика як наука, що вивчає мовну картину світу, мовні стереотипи.

Від 1961 року Єжи Бартмінський працює в люблінському університеті, де на відділенні польської філології викладав низку дисциплін, зокрема граматику сучасної польської мови, текстологію, аналіз тексту. Водночас учений є активним членом низки міжнародних і польських наукових інституцій, як-от Етнолінгвістична комісія при Міжнародному комітеті славістів (зорганізована в Любліні 2003 року), Рада із польської мови при президії Польської академії наук (ПАН), Комітет етнологічних наук при ПАН, Славістичний комітет при ПАН, Польське мовознавче товариство, Колегіум «Народної літератури» (у Вроцлаві).

Першим важливим науковим інтересом Єжи Бартмінського був фольклор і народні говірки. 1973 року у Вроцлаві побачи-

ла світ його книга «Про мову фольклору» [20]. Робота була написана на музичних фольклорних жанрах, а також на матеріалі інших уснопоетичних жанрів (загадки, прислів'я, казки, оповідання) і побутових розповідях регіону Люблінщини. Джерельні записи здійснив автор на магнітофонну плівку. Це перша у польській фольклористиці спроба опису певних повторюваних елементів у фольклорних текстах. Ця праця викликала значний науковий інтерес, дискусію про те, що ж таке «мова фольклору» і як із нею корелює говірка. Автор порушив такі важливі проблеми: чи є говірка базою для творення фольклорних текстів; чи музичні характеристики фольклорного тексту є основною підставою окремішності його мови; чи мова фольклору є художнім діалектом? Згодом Бартмінському вдалося зробити важливі висновки про існування стилістичної диференціації в діалектному мовленні, сформулювати положення про мову фольклору як інтердіалект, високий стиль діалектної мови і детально дослідити на всіх рівнях мови (фонетика, включно із просодією, морфологія, синтаксис і особливо лексика) ті риси фольклорних текстів, які системно протиставлені розмовному діалектному мовленню і слугують ознакою наддіалектного (інтердіалектного) поетичного стилю фольклору. Цією роботою Єжи Бартмінський продовжив дискусію, розпочату ще Романом Якобсоном про зв'язок побутового мовлення і фольклору [8]. Книга була високо оцінена дослідниками народного слова [23; 27; 30; 32; 35; 38; 39; 42; 45; 46]. Монографія «Про мову фольклору» «до сьогодні залишається авторитетною працею в цій галузі славистики, першим досвідом статистичного обстеження і регіонального картографування характерних форм фольклорної мови на фоні розмовної діалектної мови» [7].

У 1977 році в Любліні у видавництві UMCS вийшло друком друге монографічне дослідження Єжи Бартмінського «Про стилістичну деривацію. Діалект у функції художньої мови» (*O derywacji stylistycznej. Gwara w funkcji języka artystycznego*) [19]. Це продовження аналізу наукових проблем,

порушених у попередній роботі. Так, автор пише про мовну структуру інципитів народних пісень, про зв'язок поетичної мови фольклору і говірки, про літературну стилізацію діалектів тощо. Цим та іншим проблемам усного народного поетичного слова присвячені також наступні роботи вченого різних років [15–18].

Фольклористам добре відома збірка колядок із власних експедиційних записів, яку професор Бартмінський видав 2002 року [37]. Книга містить близько 200 текстів із нотами, вступ, наукові коментарі, бібліографію (детально про видання див.: [5]). Упорядник ретельно описав умови побутування колядок, а також інших обрядових жанрів різдвяного циклу, подав інформацію про варіанти того чи того тексту. Фольклористам відомі також інші роботи Єжи Бартмінського в галузі усного народного поетичного слова [13; 28; 43].

Дослідження уснопоетичної народної культури надихнули вченого до ідеї створення і видання чи не найважливішої праці професора – «Словника стереотипів і народних символів» (*Słownik stereotypów i symboli ludowych*) [41]. До сьогодні побачили світ чотири частини першого тому «Космос» і три частини другого тому «Рослини». Усього заплановано сім томів, згідно із порядком біблійного створення світу: I. Космос; II. Рослини; III. Тварини; IV. Людина; V. Суспільство; VI. Релігія, демонологія; VII. Час, простір, міри, кольори. Загалом Словник заплановано закінчити у 2035 році [4]. Мета словника – узагальнене представлення традиційного образу світу, усталеного в народній мові, у фольклорі, віруваннях та обрядах. Упорядники зазначають, що для з'ясування особливостей стереотипів і символів важливо осмислити народну культуру, яка є інтегральною частиною польської народної спадщини, містить універсальні гуманістичні й етичні цінності, які становлять національну ідентичність. Це особливо важливо в наш час, коли відбуваються докорінні зміни традиційного укладу життя, коли відходить у минуле народна культурна

формація. Необхідно зберегти народні уявлення від забуття для забезпечення спадкоємності поколінь.

Пробний зошит Словника побачив світ ще 1980 року [40]. Він викликав активну міжнародну наукову дискусію: свої міркування висловили польські, російські, болгарські, німецькі вчені.

Глибоке вивчення традиційної культури, пильна увага до фольклорної скарбниці народу, зв'язків між мовою і культурою уможливили, за активної участі Єжи Бартмінського, появу цілої низки видань, присвячених цим проблемам. Це передусім щорічник «Етнолінгвістика: проблеми мови і культури» (*Etnolingwistyka: problemy języka i kultury*) (Т. 1–31, 1988–2019), який виходить у Любліні [22], матеріали серії конференцій під назвою «Мова і культура» (*Język a Kultura*). Томи були опубліковані у так званій «білій серії» у Вроцлаві [24], а також у «червоній серії» в Любліні [26; 29]. Порушеним проблемам присвячена також низка інших важливих видань [21; 25; 33; 34; 36].

Для дослідників традиційної культури, усної народної творчості особливо важливі теоретичні постулати професора Бартмінського про мовну картину світу, стереотипи, символи. Так, у лінгвістичних студіях стереотипу провідними є такі аспекти, як стереотип і його мовне вираження, стереотип і значення слова (стереотип і когнітивна семантика), когнітивна структура стереотипу, способи концептуалізації мовної дійсності [2]. Уявлення про предмети і явища дійсності, які містяться в значеннях слів, можуть бути реконструйовані за допомогою лінгвістичних методів аналізу мовної семантики, зокрема через реконструкцію колективних уявлень. Така реконструкція і здійснена у «Словнику народних стереотипів і символів». У книгу включені як теоретичні статті, так і конкретні описи мовних стереотипів (Мати, Народ, Земля, Німець та ін.).

Стереотип – це суб'єктивно детерміноване уявлення про предмет, в якому співіснують описові оціночні ознаки і яке є результатом тлумачення дійсності в межах соціально вироблених пізнавальних моделей [1]. Водночас у традиціях мос-

ковської етнолінгвістичної школи стереотип розглядають як явище, що належить «мові культури», тобто об'єктом дослідження стає семантика знаку в мові культури, зв'язок мовних і позамовних виражень семантики.

Стереотипи, описуючи дійсність спрощено, схематично, створюючи суб'єктивні міфологічні чи ідеологічні уявлення, можуть перешкоджати взаєморозумінню між людьми і всередині етнічних спільнот, і в міжгруповій комунікації. Для аналізу етнічних стереотипів особливо значима не лише мовна компетенція («етнічне» значення слова), а й прагматична (комунікаційна) компетенція (знання про світ, зовнішню дійсність). Етнокультурні стереотипи представляють певний узагальнений образ етнічного чи конфесійного сусіда, спрощуючи і узагальнюючи цей образ. Причому для цієї групи стереотипів характерна неточне суб'єктивне узагальнення, неусвідомлене приписування якоїсь властивості, риси всім об'єктам класу, об'єднаного за допомогою відповідної назви (етноніма, конфесійної назви). Водночас стереотипи виконують функцію соціально-етнічної інтеграції; вони, з одного боку, задовольняють психічну потребу в економії пізнавальних зусиль, а з іншого – суспільну потребу підтримувати внутрішню єдність спільноти і її окремішність стосовно інших людських співтовариств [7].

Узагальнюючи постулати своїх наукових студій, професор Бартмінський зазначає: «Дуже відповідною для мене є формула “етнолінгвістика когнітивна”, яку <...> вжила також професор Лілія Непоп-Айдачич у книзі «Польська етнолінгвістика когнітивна», виданій 2004 року в Києві [6]. Ця назва добре вписується в наукову картину славістичних культурно-антропологічних досліджень, підкреслює і спільне, і окремішнє щодо таких слов'янських етнолінгвістичних напрямів, як етимологічна етнолінгвістика Володимира Топорова і діалектологічна етнолінгвістика Микити Ілліча Толстого» [11]. Про основні засади і завдання етнолінгвістики Єжи

Бартмінський неодноразово писав у своїх численних студіях [3; 9; 10; 12].

Останнім часом професор Бартмінський є постійним редактором кількох томів «Аксіологічного лексикону слов'ян та їхніх сусідів» (*Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów*) (2015–2019) [31], що побачив світ у Любліні: Т. 1 «Дім» (2015); Т. 2 «Європа» (2015); Т. 3 «Праця» (2018); Т. 4 «Свобода» (2019); Т. 5 «Честь» (2017). Видання адресоване усім зацікавленим проблемами цінностей, їхньою ієрархією, значенням, функцією в суспільному дискурсі. Мету видання упорядники визначають досить глобально – сприяти міжнародному порозумінню, взаємному зближенню, долати бар'єри в міжнародній комунікації. Мабуть, саме тому 2018 року в Любліні перший том «Дім» вийшов англійською мовою [44]. Автором вступного слова і першої статті випуску є професор Єжи Бартмінський [14]. Надалі заплановано підготовку майбутніх томів, присвячених концептам, що мають важливе суспільне значення: батьківщина, здоров'я, справедливість, демократія, толерантність, вітчизна, солідарність, душа.

2016 року науковці ІМФЕ ім. М. Т. Рильського мали щасливу нагоду вислухати доповідь професора Бартмінського про сучасний фольклор та фольклористику. Завідувач відділу української та зарубіжної фольклористики, кандидат філологічних наук Лариса Вахніна підготувала для «Слов'янського світу» інтерв'ю із паном професором [4]. У цій розмові дослідник підсумував свої наукові досягнення, поділився інформацією про стан народознавчих дисциплін, зокрема фольклористики, в Польщі, розповів про актуальні наукові проекти і плани на майбутнє.

Редакційна колегія «Слов'янського світу», наукова громада ІМФЕ ім. М. Т. Рильського щиро вітає шановного Ювіляра, бажає міцного здоров'я, високого лету, здійснення усіх задумів і планів!

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Бартми́нский Е. Этноцентризм стереотипа. Польские и немецкие студенты о своих соседях. *Славяноведение*. 1997. № 1. С. 12–24.
2. Бартми́нский Е. Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике / сост. и отв. ред. С. М. Толстая. Москва: Индрик, 2005. 527 с.
3. Бартми́нский Е. Этноцентризм стереотипа. Результаты исследования немецких (Бохум) и польских (Люблин) студентов в 1993–1994 гг. *Речевые и ментальные стереотипы в синхронии и диахронии. Тезисы конференции* / Т. М. Николаева (председатель оргкомитета). Москва, 1995. С. 7–9.
4. Вахніна Л. К. Діалог про сучасну фольклористику з професором Єжи Бартмінським. *Словянський світ : щорічник* / [голов. ред. Скрипник Г. А.]. 2016. Вип. 15. С. 252–263.
5. Коваль-Фучило І. Антологія польських колядок [Рецензія на: *Polskie koledy ludowe. Antologia / zebrał, wstępem, komentarzami i przypisami opatrzył J. Bartmiński, Krakow, 2002*]. *Діалектологічні студії. 3: Збірник пам'яті Ярослави Закревської*. Львів, 2003. С. 554–560.
6. Непоп-Айдачич Л. В. Польська когнітивна етнолінгвістика: Навч. посібник. Київ, 2007. 336 с.
7. Толстая С. М. Этнолингвистика Ежи Бартми́нского. *Бартми́нски Е. Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике*. Москва: Индрик, 2005. С. 9–20.
8. Якобсон Р. О соотношении между песенной и разговорной речью. *Вопросы языкознания*. 1962. № 3.
9. Bartmiński J. Czym zajmuje się etnolingwistyka? *Akcent*. 1986. № 4. S. 479–497.
10. Bartmiński J. Językowe podstawy obrazu świata. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2006. 318 s.
11. Bartmiński J. Linguistic worldview as a problem of cognitive ethnolinguistics. <https://www.rastko.rs/projekti/etnoling/delo/13731>
12. Bartmiński J. Stereotypy mieszkają w języku. *Studia etnolingwistyczne*. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2007.
13. Bartmiński J. Tekst folkloru jako przedmiot folklorystyki. *Nowe problemy metodologiczne literaturoznawstwa*. Kraków, 1992. S. 246–271.
14. Bartmiński Jerzy. Home – a universal and culture-specific concept. *The axiological lexicon of Slavs and their neighbours. Vol. 1. The Concept of HOME*. / ed. Jerzy Bartmiński. Lublin, 2018. P. 16–41.

15. Bartmiński Jerzy, Bartmińska Izabela. Nazwiska obce w języku polskim. Problemy poprawnościowe. Słownik wymowy i odmiany. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PAN, 1978. 210 s.
16. Bartmiński Jerzy, Bartmińska Izabela. Słownik wymowy i odmiany nazwisk obcych. Bielsko-Biała, 1997. 383 s.
17. Bartmiński Jerzy, Mazur Jan. Teksty gwarowe z Lubelszczyzny. Wrocław, 1978.
18. Bartmiński Jerzy. Folklor – język – poetyka, Wrocław: Wydawnictwo PAN Zakł. Narodowy im. Ossolińskich, 1990. 240 s.
19. Bartmiński Jerzy. O derywacji stylistycznej. Gwara w funkcji języka artystycznego. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 1977. 226 s.
19. Bartmiński Jerzy. O języku folkloru. Wrocław: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1973. 286 s.
21. Encyklopedia kultury polskiej XX wieku. T. 2. Współczesny język polski / red. Jerzy Bartmiński. Wrocław: «Wiedza o Kulturze», 1993. 659 s.
22. Etnolingwistyka: problemy języka i kultury. T. 1–31, 1988–2019. <http://dlibra.umcs.lublin.pl/dlibra/publication?id=35271&tab=3>
23. Jagiełło Jadwiga [rec.: Bartmiński J. O języku folkloru. Wrocław, 1973]. *Pamiętnik Literacki*. 1976. Z. 2.
24. Język a kultura. T. 1. Podstawowe pojęcia i problemy / red. Janusz Anusiewicz, Jerzy Bartmiński. Wrocław, 1988. 366 s.
25. Język w kręgu wartości. Studia semantyczne / red. Jerzy Bartmiński, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 2003. 462 s.
26. Językowy obraz świata. Praca zbiorowa pod red. Jerzego Bartmińskiego, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 1990. 316 s.
27. Klimová D. [rec.: Bartmiński J. O języku folkloru. Wrocław, 1973]. *Český Lid*. 1975. № 1.
28. Kolędowanie na Lubelszczyźnie / red. Jerzy Bartmiński, Czesław Hernas, Wrocław: Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, 1986. 397 s., nuty.
29. Konotacja. Praca zbiorowa pod red. Jerzego Bartmińskiego, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 1988. 202 s.
30. Krzyżanowski Julian [rec.: Bartmiński J. O języku folkloru. Wrocław, 1973]. *Literatura Ludowa*. 1974. № 4/5. S. 94.
31. Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów. Lublin, 2015–2019. T. 1–5.
32. Łesiów Michał [rec.: Bartmiński J. O języku folkloru. Wrocław, 1973]. *Nasza Kultura*. 1974. № 4.

33. Nazwy wartości. Studia leksykalno-semantyczne. I / red. Jerzy Bartmiński, Małgorzata Mazurkiewicz-Brzozowska, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 1993. 276 s.
34. O definicjach i definiowaniu / red. Jerzy Bartmiński, Ryszard Tokarski, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 1993. 400 s.
35. Pisarkowa Krystyna [rec.: Bartmiński J. O języku folkloru. Wrocław, 1973]. *Język Polski*. 1974. S. 288–291.
36. Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich / red. Jerzy Bartmiński, Lublin: Wydawnictwo Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej, 1993. 318 s.
37. Polskie koledy ludowe. Antologia / zebrał, wstępem, komentarzami i przypisami opatrzył J. Bartmiński, Kraków, 2002. 412 s.
38. Rzepka Wojciech Ryszard [rec.: Bartmiński J. O języku folkloru. Wrocław, 1973]. *Nurt*. 1974. № IX. S. 37–38.
39. Sirovátka O. [rec.: Bartmiński J. O języku folkloru. Wrocław, 1973]. *Národopisné Aktuality*. 1974. № XI. Cz. 2. S. 128–129.
40. Słownik ludowych stereotypów językowych. Zeszyt próbny. Przygotował zespół pod kier. nauk. Jerzego Bartmińskiego, Wrocław: Wydawnictwo CPBP, 1980. 275 s.
41. Słownik stereotypów i symboli ludowych / koncepcja całości i redakcja: Jerzy Bartmiński. Zastępca redaktora: Stanisława Niebrzegowska. Lublin: Wydawnictwo UMCS, 1996. T. 1: Kosmos. Cz. 1: Niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie; 1999. Cz. 2: Ziemia, woda, podziemie; 2012. Cz. 3: Meteorologia; 2012. Cz. 4: Świat, światło, metale; 2017. T. 2. Rośliny. Cz. 1: Zboża; 2018. Cz. 2: Warzywa, przyprawy, rośliny przemysłowe; 2019. Cz. 3: Kwiaty.
42. Sulima Roch [rec.: Bartmiński J. O języku folkloru. Wrocław, 1973]. *Nowe Książki*. 1974. № 18. S. 15–16.
43. Tekst ustny – texte oral. Struktura i pragmatyka – problemy systematyki – ustność w literaturze / red. Macieja Abramowicza, Jerzego Bartmińskiego, Wrocław: «Wiedza o Kulturze». 332 s.
44. The axiological lexicon of Slavs and their neighbours. Vol. 1. The Concept of HOME., ed. Jerzy Bartmiński, Lublin, 2018.
45. Walińska Hanna [rec.: Bartmiński J. O języku folkloru. Wrocław, 1973]. *Literatura Ludowa*. 1974. № 4/5. S. 36–48.
46. Zgólkowa Halina [rec.: Bartmiński J. O języku folkloru. Wrocław, 1973]. *Slavia Occid.* 1976. № 33. S. 179–182.